

PREDROMANIČKI ULOMAK SA ŽIVOTINJSKIM LIKOM
IZ CRKVINE U BISKUPIJI KRAJ KNINA

Prinos raspravi o mogućim utjecajima inzularne umjetnosti

Autor iznosi osobno viđenje i pokušaj mogućeg tumačenja osebujnog primjerka predromaničke kamene plastike otkrivenog u zori rađanja arheologije hrvatskog ranog srednjovjekovlja 1891. godine na nalazištu crkve sv. Marije u selu Biskupija kraj Knina. U radu se nastoje pronaći određene usporedbe s donekle srodnim nalazima na širem prostoru Europe, posebice u alpskom prostoru. Na temelju tih usporedbi, uz uvažavanje stilskog izričaja, ali i srodnosti, autor prepoznaje moguće naznake simbolike koju nastoji dovesti u neposredniju svezu s inzularnom umjetnošću, tj. „stilom Tasilova kaleža“. Time, kao i analizom ukrasnih činitelja, tj. troprutog pletera u kombinaciji s mitskim likom zmaja, u radu se nastoji naslutiti prikaz trajne borbe zla i dobra. Autor je mišljenja da taj unikatni nalaz valja pripisati svršetku 8. ili početku 9. stoljeća i dovesti u svezu s utjecajem „inzularne umjetničke provincije“ u podneblju Alpa sa sredozemnim utjecajima, možda Akvilejom, iz koje u prostor istočnojadranskog zaobalja prodire evangelizacija tijekom vladavine cara Karla Velikog.

Ključne riječi: sv. Marija u Biskupiji; rani srednji vijek; kamena plastika; stil Tasilova kaleža; Akvileja; borba dobra i zla; franačka misionarska djelatnost; epoha cara Karla Velikog; Paulin II.

1. UVOD

Osvrćući se daleke 1895. godine, u prvom broju *Starohrvatske prosvjete*, na skupinu karakterističnih kamenih ulomaka, tj. dijelova crkvenog namještaja pronađenih u ruševinama crkve sv. Marije na položaju *Crkvina* u selu Biskupija kraj Knina, Frano Radić, jedan od prvih istraživača i tumača arheologije hrvatskoga ranog srednjovjekovlja, duboko uronjena u marljivo predstavljanje i objavljivanje široke lepeze kulturnog nasljeđa, spomenuo je među tim nalazima i ulomak „lezene“, označene na njegovu prikazu ansambla (slika 1) rimskom brojkom VII. Poradi zanimljivosti tog ulomka, kojem posvećujemo ovaj rad, iznosimo Radićev cjelovit opis.¹

¹ Radić, F. (1895.), Nekoliko ulomaka lezenâ, pluteja, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta* I (1895.): 166, 170, ulomak br. VII.

Br. VII. Ulomak visok 0·64 m., širok 0·24 m., debeo 0·10 m., ali je s više strana odkresan. Nadjen je u sgradama, koje su uz baziliku dne 24. travnja 1891. Lice mu je urešeno uzlovitom krivoctnom pletenicom, koja u dnu počimlje sa liepo stilizovane fantastične životinje slične zecu, kakvih je naći na inicijalama sredovječnih rukopisa. Uzlovitom pletenicom sa istim uzlovima kao što su na ovoj lezeni, obrubljena je obložna ploča „žrtvenika ili apside“ nadjena na Kapitulu, koja se takodjer čuva u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu“², pa i obrub ulomka pluteja, koji se nahodi u spljetskom Muzeju³.

Slika 1. Ulomci sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji; na rubu desne strane slike vidljiv je ulomak broj VII s prikazom zmaja (prema Radić, 1895., 166)

Dakle, u početcima rađanja zanimanja za hrvatski rani srednji vijek u fokusu arheoloških istraživanja bili su ostatci crkve sv. Marije na položaju *Crkvine* u selu Biskupija kraj Knina. Tijekom ranih arheoloških istraživanja toga najvažnijeg nalazišta iz karolinškog razdoblja u Hrvatskoj, koja su otpočela 1886. godine, otkriven je 24. travnja 1891. „... u sgradama, koje su uz baziliku“ vrlo zanimljiv

ulomak stupića od vapnenca što ga je prvi objavio Frano Radić. Tom je prigodom Radić prepoznao da se lijepo stilizirana fantastična životinja prikazana na tzv. lezeni pojavljuje „... na inicijalima sredovječnih rukopisa“.²

Kao prvo, bitno je naglasiti Radićevu tvrdnju, tj. činjenicu da je spomenuti kameni element, tj. stupić, a prema njegovu tumačenju – lezena, otkriven u objektima pokraj crkve sv. Marije. To, dakako, ne određuje pouzdani arheološki kontekst nalaza, ali ga ni ne smješta unutar tlorisa korpusa crkve sv. Marije (*Crkvine*) ili njezina nartekse. Uz sjeverni zid crkve sv. Marije na položaju *Crkvine* u selu Biskupija otkrivena je prigodom revizije iskopina 1950. godine i kompleks zgrada sa sjeverne strane, koje zatvaraju središnje dvorište, klaustar.³ Prema mišljenju Nikole Jakšića, taj sklop upućuje možda na građevinski kompleks namijenjen redovničkoj zajednici koja se skrbila o dinastičkom mauzoleju. Taj se mauzolej nalazio na zapadnom pročelju crkve sv. Marije.⁴

Na drugome mjestu čini nam se da je bitno odrediti pravu funkciju tog nalaza unutar opreme nekog sakralnog prostora kojem je zacijelo pripadala.⁵ Točnije, na kojem je mjestu nekog objekta, pokraj kasnije crkve, mogao biti ukomponiran taj omanji kameni ulomak?

Treće pitanje, koje nam se nameće, proizlazi iz naravi prikaza (alegorijskog) zmaja u kombinaciji s pleterom. Ono se odnosi na pokušaj tumačenja „kozmosa simboličkih formi“, koji čovjek uspijeva izgraditi kako u jeziku, tako i u umjetnosti te znanosti.⁶ Dakle, važno je značenje slike koju zatječemo na ulomku na koji se osvrćemo i pokušaj našeg ikonografskog (slikopisnog) tumačenja osnovne kompozicijske sheme analizom tipologije lika i motiva, odnosno prepoznavanja predložka djela s kršćanskom tematikom.⁷

Četvrto pitanje odnosi se na postojanje primjerā srodnosti ulomka iz *Crkvine* kraj Biskupije koji bi ga mogli povezati sa širim kulturnim prostorom i odrediti mu moguće mjesto i profil unutar ranosrednjovjekovne Europe. Možemo li mu pokušati odrediti ishodište, tj. možda i mjesto klesarske radionice iz koje potječe biskupijski nalaz?

Konačno, zanimat će nas i koji je mogući povijesni okvir u koji, na temelju prikupljenih spoznaja, treba smjestiti nalaz koji nas zanima.

² Radić, F. (1895.), 166.

³ Gunjača, S. (1953.), Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950., *Ljetopis JAZU*, 57/1953, 9.

⁴ *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, IV. 26. Split, 2000.; Jakšić, N. 2000., 2: Biskupija kraj Knina, Crkvine: 198. i tloris crkve sv. Marije na str. 200; Marasović, Tomislav (1994.), *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Književni krug, Split, 1994., 42, tabla IX.

⁵ Ivančević, R. (2006.), Ikonografija topografija i topologija. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio: A. Badurina. Zagreb, 2006., 36.

⁶ Burger, K. (2003.), *Čovjek, simbol i prafenomeni (Temeljni horizont Cassirerove filozofije)*. Biblioteka Homo absconditus, Zagreb, 2003., 78.

⁷ Ivančević, R. (2006.), 36.

2. OSVRT NA RANIJA VREDNOVANJA

Posebnost tog stupića jest u ukrašenoj prednjoj plohi na kojoj je reljefni prikaz zmaja s rogom koji strši poput volute iz gornjeg dijela glave te mitske životinje i u troprutoj ornamentalnoj traci pletera, koja se zapliće oblim petljama, jednom petljom izlazi iz otvorenih ralja zavrtnute njuške te završava u repu zvijeri (slika 2). Manje ili više detaljne opise nalaza susrećemo kod niza autora koji su analizirali taj spomenik i pokušali mu očitati doba postanka u širokom rasponu od 8./9. do

Slika 2. Sv. Marija – Crkvine u selu Biskupija kraj Knina; ulomak stupića s prikazom zmaja (prema Milošević, 2000., 2: 205, IV.)

11. st.⁸ Karaman je taj nalaz promatrao, čini nam se, u njegovo doba opravdanim, izdvojenim od stilskih tijekova u prvo vrijeme starohrvatske pleterne skulpture.⁹ Ipak, kao pojedini neobični primjer spomenika izdvaja motiv cik-cak ukrasa na oltarnoj pregradi sv. Martina iznad Porta Aurea u Splitu,¹⁰ i, što je za naš rad bitno, „... pletenicu što se izvija iz usta zvijeri kao u iluminiranih inicijala na fragmentu, što je nađen kod sv. Marije u Kninu“.¹¹ Našem vrsnom povjesničaru umjetnosti Ivi Petricioliju nije, po njegovu osobnom mišljenju, smio izbjeći taj nalaz iz Biskupije. U nekoliko redaka dao je kratak opis osnovnog motiva troprute vrpce, koja se zapliće oblim petljama, a koja je vezana uz „... zanimljiv životinjski lik zavrtnute njuške poput volute, koji je sigurno nastao po uzoru iz rukopisa“¹².

⁸ Radić, F. (1895.); Karaman, Lj. (1930.); Petricioli, I. (1960.): 63, T.XXIV, 3; Gunjača, S., Jelovina, D., Grčević, M. (1976.): 102, 44, sl. 28; Milošević, A. (2000.), 2.: 205, kat. IV, 31.

⁹ Karaman, Lj. (1930.): *Iz kolijevke hrvatske prošlosti / Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*. Zagreb, 1930., 110, sl. 106.

¹⁰ Karaman, Lj. (1930.), 110, sl. 42.

¹¹ Karaman, Lj. (1930.): 110, sl. 106.

¹² Petricioli, I. (1960.), *Fragment sa životinjskim likom iz Biskupije*, u: *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960., 63, T. XXIV, 3.

U poglavlju pod znakovitim naslovom: *Pojava novih ranosrednjovjekovnih crkava na području hrvatske države* naša vrsna poznavateljica sakralnog graditeljstva ranog srednjovjekovlja Mirja Jarak nedavno je u zanimljivoj knjizi *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromanike* iznijela bitnu misao u svezi s crkvom sv. Marije na položaju *Crkвина* u selu Biskupiji. Prema njezinu mišljenju, koje za ovu prigodu donosimo u citatu: „Na *Crkvini* u Biskupiji je uz mnoštvo ulomaka skulpture iz razdoblja 9. do 11. st. pronađeno i nekoliko ulomaka za koje je predložena ranija datacija: ulomak pilastra s pleterom koji se izvija iz usta četveronošca, ulomak s viticom ranih obilježja.“¹³ Jarak navodi kako su dosad objavljeni rani primjerci skulpture na *Crkvini* ipak malobrojni te da njihovo datiranje nije posve sigurno, pa je sklona prihvatiti načelno datiranje crkve u prvu polovinu ili, točnije, početak 9. st.¹⁴ Pritom, važan je svakako i njezin bogati popis radova relevantnih za pojedine specifične probleme datiranja crkve sv. Marije u Biskupiji na temelju kamene skulpture. Zanimljivo je da tom popisu nedostaje prvi članak iz pera Frane Radića kojim smo započeli naš rad, a iz kojeg proizlazi krucijalno važan podatak, koji nanovo citiramo, da je ulomak stupića s prikazom zmaja s *Crkvine* pronađen „... u sgradama, koje su uz baziliku 24. travnja 1891.“¹⁵ Dakle, ulomak stupića pronađen je svakako izvan crkve sv. Marije i, što je podjednako važno i što je Radić naglasio, „... u sgradama“. To znači da je u doba iskopavanja 1891. bilo otkriveno više objekata! Čemu su ti objekti služili i tko ih je podigao?

3. MOGUĆE ANALOGIJE

Nakon nužnih uvodnih napomena i pokušaja ranijih vrednovanja biskupijskog nalaza što ih je provela nekolicina istraživača, koji su se manje ili više osvrtni na problem unikatnog nalaza stupića s prikazom zmaja povezanog s troprutim pleterom, u nastavku ćemo pokušati prepoznati neke moguće analogije ili sličnosti u stilskom izričaju na stupiću s *Crkvine*. Ne bez osnovanog razloga pokušat ćemo u svojem traganju analogije prepoznati najprije u alpskom svijetu.

Uzimajući u obzir opsežan osvrt Volkera Bierbrauera na relativno rijetke ušćuvane ranosrednjovjekovne liturgijske predmete iz Bavarske i susjednih alpskih

¹³ Jarak, M. (2013.), *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromanike*. Knjiga Mediterana Split, Književni krug, Split, 2013., 192.

¹⁴ Jarak, M. (2013.), 192-193. Autorica je mišljena da bi za pouzdanije datiranje ranosrednjovjekovne arhitekture na *Crkvini* imali veliko značenje poznati grobovi odličnika otkriveni uz crkvu i unutar nje. Naime, prema njezinu mišljenju, koje se temelji na stavu suvremene stručne literature, grobovi u drvenim ljesovima i zidanim grobnicama prethode izgradnji crkve. Posebice su bitni nalazi u grobovima u ljesovima koji dopuštaju rano datiranje potkraj 8. st. Nalazi u prisvođenim grobnicama upućivali bi na datiranje nakon godine 800.

¹⁵ Vidi bilješku broj 1 u uvodu našeg rada s izvornom preslikom članka Frane Radića iz godine 1895.

regija, poput relikvijara-burse iz katedralnog blaga u Churu te, posebice, ulomka pluteja oltarnih pregrada iz samostana Müstair s motivima inzularne ornamentike datirane u drugu polovinu 8. st. (slika 3),¹⁶ primijećeno je ne samo preuzimanje utjecaja s atlantskih rubova Europe,¹⁷ slijedom irsko-anglosaksonske misije u istočni dio Karolinškog Kraljevstva pristigloga novog anglo-karolinškog animalnog stila,¹⁸ već k tome i njegova povezivanja s autohtonim, kasnoantičkim-mediteranskim umjetničkim stvaranjem.¹⁹ Umjetnici iz alpskog prostora bili su upoznati s novim umjetničkim izrazom, ali i s tradicijom nasljeđa, što je omogućilo prepoznavanje potencijalnog prostora nastanka relikvijara Chur – sv. Gall. S jedne su strane u samostanu Müstair, što ga je osnovao churski biskup, u istom stilu ukrašeni ulomci dvaju pluteja oltarnih pregrada, dok je, s druge strane, poznato da je samostan sv. Galla bio važno misionarsko središte – jedan od najvažnijih posrednika inzularne umjetnosti, a sve to na podlozi daljnjeg živućeg autohtonog, umjetničkog stvaralaštva mediteranskog izričaja.²⁰ Relikvijar-bursu iz Chura i fragmente pluteja oltarne pregrade iz Müstaira Bierbrauer datira u posljednju četvrtinu 8. stoljeća.²¹

Spomenute analogije s velikom stilskom sličnosti na plutejima oltarnih pregrada iz samostana u Müstairu navele su Miloševića na pomisao o mogućem stilskom povezivanju stupića iz sv. Marije na položaju *Crkvoina* u Biskupiji kraj Knina s prikazom zmaja i troprutog pletera u kojem se vrlo jasno prepoznaje animalni stil inzularne umjetnosti kontinentalnih karakteristika, primjeren

¹⁶ Benediktinsku opatiju sv. Ivana u Müstairu u pokrajini Graubünden u Švicarskoj osnovao je potkraj 8. stoljeća biskup grada Chura, odnosno, prema predaji, Karlo Veliki. Oba arhitektonska ulomka mramorne oltarne pregrade ukrašena životinjskim ornamentom pokazuju dalekosežni utjecaj inzularnog umjetničkog obrta koji susrećemo kako na kaležu vojvode Tassila, tako i na peharu iz Pettstadta kraj Bamberga iz šljunčare kraj rijeke Regnitz (pohranjen u Germanskom nacionalnom muzeju u Nürnbergu). – (Bierbrauer, V. (1988.), *Liturgische Gerätschaften aus Baiern und seinen Nachbarregionen in Spätantike und frühem Mittelalter. Liturgie- und kunstgeschichtliche Aspekte*, u: *Die Bajuwaren / Von Severin bis Tassilo 488–788*, Katalog izložbe, Rosenheim/Mattsee, 1988., 443, R. 112; R. 113). Pehar iz Pettstadta temeljito je vrednovao Haseloff, G. (1976/77.), *Der Silberbecher aus der Regnitz bei Pettstadt*. Landkreis Bamberg. *Jahresber.d. Bayer.Bodendenkmalpflege* 17/18, 1976/77, 132 i d. Taj iz srebra lijevani i djelomično pozlaćeni pehar (vis. 10 cm) potječe iz neke južnonjemačke zlatarske radionice. Na vanjskoj strani vidljivo je 36 figura životinja, vitica i traka u stilu irskog umjetničkog obrta – Dannheimer, H. (1988.), *Der Becher von Pettstadt*, u: *Die Bajuwaren / Von Severin bis Tassilo, 488 – 788*. Katalog izložbe, Rosenheim / Mattsee, 1988., 443, R. 112.

¹⁷ Andrews, J. H. (2003.), *Pogled geografa na irsku povijest*, u: Theodore W. Moody, Francis X. Martin, *Povijest irske, [The Course of Irish History]*, Cork, Ireland; Grapa, Zagreb, 4.

¹⁸ Bierbrauer, V. 1988., 328-341. Sl. 218, 330, sl. 219, bilj. 8. – O nastupu irsko-anglosaksonskog animalnog stila usporedi relevantnu literaturu koju navodi Bierbrauer, V. 1988., 340, bilj. 7.

¹⁹ Bierbrauer, V. 1988., 329.

²⁰ Bierbrauer, V. 1988., 329.

²¹ Milošević, A. (2000.): *Hrvati i Karolinzi*. Dio drugi *Katalog*: IV. 31. ulomak stupića, 8/9. stoljeće, Split, 2000., 205-206.

Slika 3. Samostanska crkva sv. Ivana u Müstairu, ulomak pluteja oltarne pregrade s motivima inzularne ornamentike (prema Haseloff, 1980., 26)

svršetku 8. ili neposrednom početku 9. st.²² Inzularna životinjska ornamentika na karolinškom području precizno je datirana u drugu polovinu 8. st., pa se i kameni namještaj iz Müstaira, na kojem se pojavljuje i tipičan rani predromanički tropruti pleter u geometrijskoj ornamentici, kao i na primjerku s položaja *Crkvine*, može, najvjerojatnije, datirati u posljednja desetljeća 8. st.²³ Taj tipični rani predromanički pleter, koji se potkraj 8. st. pojavljuje posvuda na karolinškim nalazištima, postaje dominantan ornamentalni ukras i u drugim područjima u kojima se razvija predromanička umjetnost.²⁴

Nalaz stupića iz nekog nama nepoznatog objekta, zacijelo starijeg od crkve sv. Marije u Biskupiji kraj Knina, uz koju je ionako pronađen, upućuje svakako na umjetnički *stil Tasilova kaleža*, kojemu je kulturni izraz prepoznat u ishodišnom alpskom prostoru, ali i u južnim i istočnim regijama. Riječ je, vrlo vjerojatno, o samostanskom sklopu naslonjenom sa sjeverne strane uz tloris crkve sv. Marije. U tom je kompleksu, tj. njegovoj prvotnoj fazi nastanka, mogao biti i taj pretpostavljeni objekt sakralnog karaktera.

U osvrtu na nalaz prikaza zmaja na stupiću iz Biskupije kraj Knina upozoravamo i na zanimljivu analogiju koju, s obzirom na izgled glave s roščićem, nalazimo na diptihu od bjelokosti s prikazom arhanđela Mihovila koji kopljem probada ralje zvijeri (slika 4). Taj je dragocjeni nalaz konzularnog diptiha za-

²² Milošević, A. 2000., 2, 206.

²³ Jarak, M. (2013.), *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. uvod u studij predromanike*. Biblioteka Knjiga Mediterana 74. Književni krug Split, Split, 2013., 236, sl. 134.

²⁴ Jarak, M., 2013., 236.

padnorimskog konzula iz 5. st. sekundarno uporabljen početkom 9. st. za potrebe dvorske škole Karla Velikog.²⁵ Vjerojatno je riječ o prikazu apokaliptičkog boja, pa u tom smislu valja pokušati spoznati i biskupijski prikaz zmaja – oličenja zla, tj. Sotone koja je u vječnom sukobu sa silama Dobra – koje simbolizira tropruti pleter vinove loze.²⁶

Ipak, pokušajmo u našem slučaju posegnuti i za mogućim drugačijim pristupom tumačenju ikonografske sheme u kojoj na kamenom stupiću s *Crkvine* dominira mitska zvijer s roščićem na glavi, kojoj iz usta izvire tropruta geometrijski ornamentirana pletenica i potom se vraća u ralje tvoreći svojevrsnu zanimljivu cjelinu. I dok nam je shvatljiv motiv arhanđela Mihovila koji na spomenutom diptihu zapadnorimskog konzula (slika 4) kopljem probada ždrijelo zvijeri te se na taj način *de facto* uprizoruje trajni boj Sotone, tj. zmaja, personifikacije zla, ali i poganstva, s vojskovođom Božje vojske, dakle oličenjem sila dobra, dotle je na prvi tren teško pojašnjenje i poimanje tog *samoproždiranja* na biskupijskom stupiću. U ikonografskoj shemi na stupiću iz *Crkvine* kompaktnost sveze zmaja i troprutog pletera možda bi se stoga mogla ili morala pokušati tumačiti s drugog motrišta. Pritom pomišljamo na prastari simbol Oūrobórosa ili Urobórosa, tj. prikaz zmije ili zmaja koji jede ili guta vlastiti rep.²⁷ Oūrobóros odražava svojevrsnu cikličnost. Posebice u smislu nečeg što se

Slika 4. Arhanđel Mihovil u boju sa zmajem (prema 799 – *Kunst und Kultur*, 1999., 2, X.30)

²⁵ Jülich, Th. (1999.), X.30. Erzengel Michael. Renovatio in *Kunst und Wissenschaft*, u: 799 – *Kunst un Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*. Band 2. Katalog der Ausstellung Paderborn, 1999., 747-748, Kat. X. 30. – Nalaz je pohranjen u Muzeju za umjetnički obrt / Grassimuseum u Leipzigu.

²⁶ Fučić, B. (2006.), *Apokalipsa*, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 2006, 136. – Po kršćanskoj tradiciji, autorstvo Apokalipse pripisivalo se sv. Ivanu, apostolu i evanđelistu. Otkrivenje je tajanstvena slika o posljednjoj Kristovoj bitki sa silama zla, Sotonom, Antikristom, koja će završiti pobjedonosno pred sam konac svijeta. U Apokalipsi (*Otk.* 12,7-9) važan je motiv kada sv. Mihovil pobjeđuje Sotonu. Sv. Mihovil / Mihael arhanđeo sa svojim anđelima bori se sa zmajem („starom Zmijom“, „Sotonom“, „Zavodnikom cijelog svijeta“) i sa zmajevim anđelima i pobjeđuje ih zbacivši ih na Zemlju.

²⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Ouroboros> (13.6.2013). Naziv ourobóros dolazi od grčkog Ούροβόρος ὄφις, „rep gutajuća zmija“.

stalno samo nanovo stvara ili odražava stalnost povratka. Ta cikličnost obnavljanja života zamjetljiva je usporedimo li je primjerice s onom kod ptice Feniks. To su, dakle, ciklusi koji nanovo započinju, tako brzo kako završavaju. Također može predstavljati i ideju o prvobitnom jedinstvu u odnosu na nešto postojeće ili perzistirajuće od početka takvom snagom ili kvalitetom da se ne može ugasiti. Zmija ili zmaj koji guta vlastiti rep, tj. u našem slučaju tropruti pleter, simbolizira cikličku prirodu svemira: stvaranje iz razaranja, odnosno život iz smrti. Oūrobóros jede vlastiti rep da zadrži svoj život u vječnom ciklusu obnavljanja.²⁸ Ta poznata figura iz grčke mitologije koja pokazuje zmiju što sama sebi jede rep i tako se uvrti u kolut, simbolizira zapravo besmrtnost.²⁹ Logično je da se takav ikonografski prikaz koji simbolizira besmrtnost, tj. uskrsnuće, pojavljuje upravo na duhovnom mjestu kakvo je ono na položaju *Crkvina* na kojem susrećemo, u određenom kontinuitetu, groblje, crkvu sv. Marije, „dinastički“ mauzolej i, konačno, samostan. Pojam besmrtnosti razabiremo podjednako iz trajne borbe zmaja sa sv. Mihovilom (tropruti pleter), ali i iz poruke koju nam ostavlja pretpostavljeni Ūrobórus.

Nastavljajući svoje traganje za mogućim analogijama mitološkog „žderača repa“, osvrćemo se i na ulomak polustupića, iz crkve sv. Platona u Zadru,³⁰ koji je, obrađujući romaničku skulpturu u Dalmaciji, objavio Ivo Petricioli, pa u ovom radu ne donosimo iz tehničkih razloga njegov slikovni prikaz.³¹ U zadarском Arheološkom muzeju pohranjen je spomenuti polustupić – prema mišljenju Petriciolija – romaničkog oblika, koji ima tri plohe ukrašene lozicama, od kojih prednja ima u dnu isklesan mali lik lava (ili psa?), dosta površno izrađenog i sličnih obilježja kao četveronošci na reljefima koje je obradio. Zanimljiva je podudarnost s biskupijskim primjerom da toj zvijeri iz usta izlazi lozica.³²

²⁸ <http://www.tokenrock.com/explain-Ouroboros-70.html> (13.6.2013). Zmija koja jede vlastiti rep prvi je put viđena u Egiptu u vremenu oko 1600 godina prije Krista kao simbol Sunca i predstavlja putanju Sunčeva diska. Potom se preko Feničana susreće u Grčkoj, gdje su joj dali i ime Oūrobóros. Zmija simbolizira uskrsnuće, ciklus života i smrti i harmoniju suprotnosti te vječnost jedinstva svih stvari, tj. ciklusa rođenja i smrti.

²⁹ Anić, V.–Goldstein, I. (1999.), *Rječnik stranih riječi*. Novi liber, Zagreb, 1999., 1342.

³⁰ Bianchi (1877.), *Zara cristiana* I, 416.

³¹ Petricioli, I. (1960.), *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji* (ur.) Milan Prelog, Zagreb, 1960., 64, T. XXIV, 4, bilj. 245-246). – U Arheološki muzej u Zadru polustupić je godine 1890. prenesen iz nekadašnjeg samostana dominikanaca, gdje se u ranom srednjem vijeku nalazila crkva sv. Platona.

³² Wamers, E. (1999.), *Insulare Kunst im Reich Karls des Großen*, u: 799 – *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leon III. in Paderborn*. Beitragsband zum Katalog der Ausstellung. Paderborn, 1999., 456. – „Četveronošci povezani s cvijećem i viticama reprezentiraju kršćansku predodžbu Raja i oživljujućeg stvaranja Boga.“ – U kršćanskom kontekstu mediteranske su valovite vitice, kao i vinova loza, jedan od najživljih biblijskih simbola i metafora rajske vegetacije, a time objava ozdravljenja. Ujedno su oznaka odnosa Boga i njegova naroda.

Promotrimo li ranu predromaničku i romaničku kamenu plastiku na istočno-jadranskom prostoru, pa i onu uključenu u naš uradak, moramo se podsjetiti nadahnutih riječi francuskog povjesničara Jacquesa Le Goffa.³³

U nastavku ćemo se osvrnuti na daljnje primjere analogija na kojima prepoznajemo srodnost s nalazom stupa s položaja *Crkvina*, tj. s prikazima zmajeva s rošćićima koji su u kombinaciji s viticama, odnosno motivom pletera. Na prvom je mjestu to tzv. *spona iz Tare* u Irskoj, a potom „stariji poklopac knjige iz Lindaua“.

U djelima poput tzv. *spona iz Tare* te mnogim drugim sve se više nailazi na potpuno samosvojan inzularni životinjski stil u kojem je zastupljena čitava mediteranska menažerija životinjskih vrsta starozavjetnog stvaranja svijeta.³⁴ Vrlo zanimljive daljnje analogije prikaza zmajeva s rošćićem na glavi prepoznaju se na tzv. *sponi iz Tare* u Irskoj (slika 5).³⁵

Tzv. Tara fibula keltska je spona nastala oko 700. po Kristu. Općenito se drži najimpresivnijom među 50-ak obrađenih irskih spona koje su otkrivene. Spona je otkrivena 1850. i ubrzo je prepoznata kao jedno od najvažnijih djela rane irske inzularne umjetnosti. Danas je izložena u Nacionalnom muzeju Irske u Dublinu.³⁶ Wamers je sponu iz Tare uvrstio u irsko-anglosaksonsko-mediteransku životinjsku ornamentiku i ornamentiku spiralnih vitica tzv. „hiberno-saksonske“

³³ Le Goff, J. (1993.), *srednjovjekovni imaginarij / Eseji* [L'imaginaire medieval essais], AB IZDANJA anti-BARBARUS, Zagreb, 1993., 41. – „U svijetu životinja, biljaka, predmeta, čudesnih životinja, čini se da u muslimanskom čudesnom postoji uvijek neka vrsta svjedočanstva o čovjeku. Na srednjovjekovnom Zapadu upravo suprotno. Postoji dehumanizacija svijeta prema životinjskom svijetu, prema svijetu čudovišta i zvijeri, prema svijetu minerala, prema biljnom svijetu. Postoji neka vrsta odbacivanja humanizma – jedne od velikih riječi srednjovjekovnog kršćanskog poretka – utemeljena na čovjeku stvorenom na priliku Božju.“

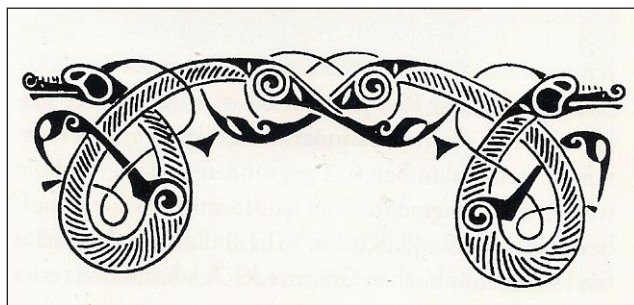
³⁴ Wamers, E. 1999., 459.

³⁵ Wamers, E. 1999., 456, sl. 7a - Tara; - http://en.wikipedia.org/wiki/Tara_Brooch (28. 5. 2013).

³⁶ Spona ima pseudoprstenast izgled. Kao većina spona tog razdoblja, ne sadrži ni kršćanske ni poganske religijske motive i urađena je za bogatog patrona, vrlo vjerojatno muškarca, koji je želio izraziti osobni status. Duga je 17,5 cm, sastavljena je primarno od srebrne pozlate, a ukrašena zamršenim apstraktnim ukrasima uključujući preplet na licu i poledini. Godine 1872. ušla je u zbirku Kraljevske irske akademije, koja je kasnije svoju kolekciju preselila u novi Nacionalni muzej. Dizajn, tehnika ili umjetnost (uključujući filigran i inkrustaciju) – zlato, srebro, bakar, jantar i staklo – svi su visoke kvalitete i predstavljaju napredni status zlatarstva u Irskoj u 7. stoljeću. To je vjerojatno najspektakularnija i jedna od najbolje ušćuvanih spona od nekoliko desetaka spona visokog statusa otkrivenih u Britaniji i Irskoj, ali najviše u Irskoj. Premda se spona naziva prema brijegu Tara (Hill of Tara), tradicionalno uvriježenom sjedištu velikih kraljeva Irske, spona Tare ustvari nema sveze ni s brijegom Tare ni s velikim kraljevima Irske. Spona je, pretpostavlja se, otkrivena u kolovozu 1850. na obali kraj Bettystowna, nedaleko od Laytowna, Grofovija Meath, nekih 50 km sjeverno od Dublina. Prodana je u Dublin draguljaru koji ju je preimenovao u *Tara brooch*. Spona je izložena 1851. na Velikoj izložbi u Londonu, potom 1855. u *Paris Exposition Universelle* kao i 1853. u Dublinu na izložbi koju je posjetila kraljica Viktorija.

umjetnosti 8. stoljeća.³⁷ Naša pažnja usmjerena je na analizu detalja spone iz Tare na kojem su prikazi zmajeva s karakterističnim rošćićima na gornjoj strani glave koji hvataju repove (slika 5). Čini nam se da su na sponi prikazani likovi Ūrobórusa ili zmajeva koji nas, posebice rošćićem na glavi, snažno podsjećaju na nalaz iz *Crkvine* u Biskupiji.

Tzv. stariji poklopac korica knjige (evanđelja) iz Lindaua na Bodenskom jezeru u Njemačkoj svakako je jedno od vrhunskih umjetničko-obrtnih ostvarenja

Slika 5. Detalj ukrasa s prikazom zmajeva s rošćićima na tzv. sponi iz Tare u Irskoj, oko 700. godine (prema Wamers, 1999: 459, sl. 8a)

„inzularne kulturne provincije“ u Carstvu Karla Velikog koje je, prema Elbernovu mišljenju, nastalo u doba Irca Fergala, poznatijeg kao Virgila, nadbiskupa Salzburga (749. – 784.).³⁸ Dakle, korice evanđelja iz Lindaua nastale su vjerojatno u posljednjoj trećini 8. st. Posebice u lijevom gornjem i dijagonalnom desnom donjem polju ukrašenog poklopa knjige, tog vrhunskog djela umjetničkog obrta, prikazana je nekolicina isprepletenih zmajeva s maštovito oblikovanim rošćićem na glavi i mnoštvom zamršenih zanimljivih prepleta vitica (slika 6).

Uz inzularne životinjske figure, to je monumentalno djelo najviše umjetničkoobrtne razine, nastalo u podneblju irskog nadbiskupa Virgila (Fergala) u Salzburgu u drugoj polovini 8. st., sabralo kompleksni multistilistički i multitehnički ansambl najraznolikijih tradicija, koje upućuju na mogući italski ishodišni prostor.³⁹ Kao i poznati kalež bavarskog vojvode Tassila III. (744. – 788.) iz Kremsmünstera u Bavarskoj, koji je ujedno sinonimom inzularnog izričaja

³⁷ Wamers, E. 1999., 459, sl. 7a.

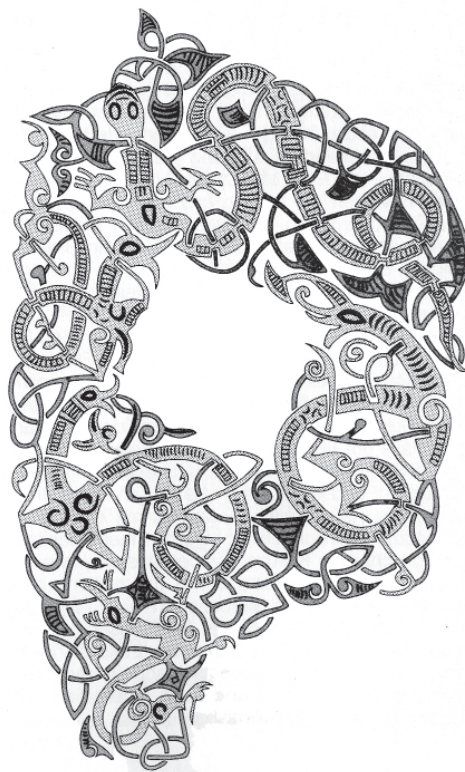
³⁸ Wamers, E. 1999., 461, sl. 11; – Korice evanđelja pohranjene su u Knjižnici P. Morgan u New Yorku; Vinski, Z. (1977.-78.), Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji (tab. I–XVII) [*Frühkarolingische Neufunde in Jugoslawien (Taf. I–XVII)*], 143-208 (Lindau), 149, bilj. 24.

³⁹ Wamers, E. 1999., 461.

– stila *Tassilova kaleža*, Wamers u evanđelju iz Lindaua, proizvedenom u kasnom 8. st. ili oko 800. g., bilo u samostanu sv. Galla (Švicarska) bilo u Salzburgu,⁴⁰ opravdano prepoznaje tzv. „inzularnu umjetničku provinciju“ u Carstvu Karla Velikog.⁴¹

Ovom prigodom ne smijemo mimoići kao bitnu analogiju biskupijskom zmaju i prikaze mitskih zvijeri sa spomenutog kaleža bavarskog vojvode Tassila III. (slika 7).⁴²

Na jedinstvenom ranokarolinškom nalazu jezičca otkrivenom unutar kastela na izvoru rijeke Sane u selu Gornji Vrbljani kraj Ključa u Bosni i Hercegovini,⁴³ prigodom temeljitog vrednovanja artefakta prepoznao je Zdenko Vinski pet različitih stilskih kompozicija inzularnog životinjskog ornamenta koji svakako možemo uvrstiti u analogije biskupijskom nalazu zmaja na stupiću s *Crkvine* (slika 8).⁴⁴ Jezičac iz Gornjih Vrbljana Vinski je datirao u drugu polovinu 8. st. i povezao s radionicom majstora Tetgisa u Porajnju, a ujedno ga je, s obzirom na sakralni sadržaj njegovih abrevijatura, doveo u logičnu svezu s misionarom prije ili nešto poslije 800. godine.⁴⁵

Slika 6. Detalj s prikazom isprepletenih zmajeva s roščićima na glavama; desni donji dio *Starijeg poklopca knjige iz Lindaua* (prema Wamers, 1999: 339, sl. 229)

⁴⁰ Vinski, Z. 1977.-78., 149, bilj. 24.

⁴¹ Wamers, E. 1999., 460-461.

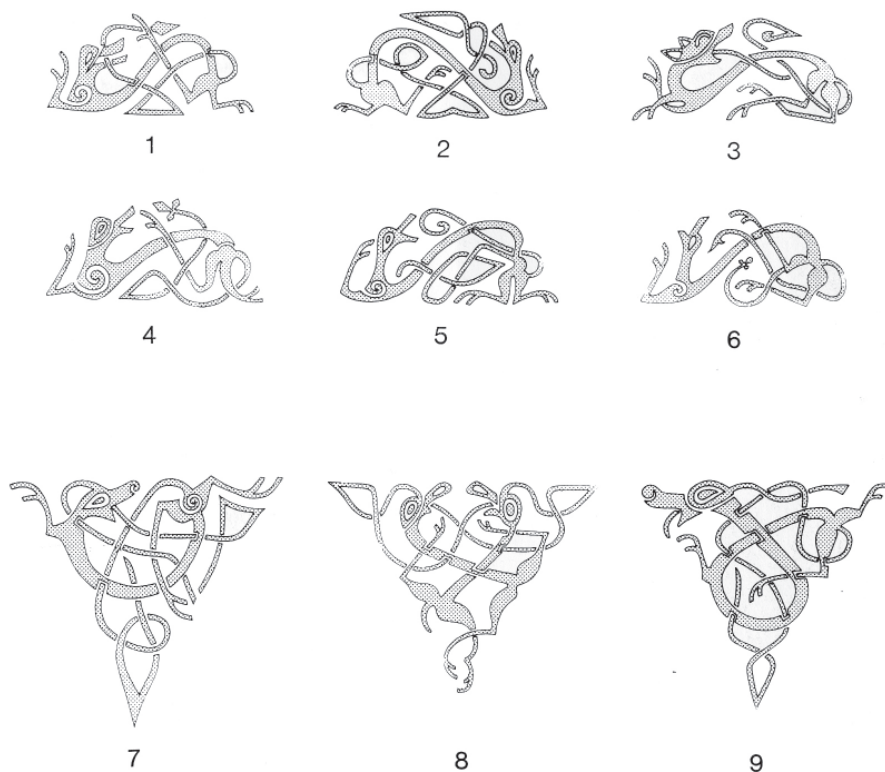
⁴² Bierbrauer, V. 1988., 335, Abb. 224, 1-9.

⁴³ Bojanovski, I. (1968.), *Arh. Pregled* 10, 156-59.

⁴⁴ Vinski, Z. (1977.-78.), Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji (tab. I-XVII) [*Frühkarolingische Neufunde in Jugoslawien (Taf. I-XVII)*], 143-208, tab. I, II, sl. 1, a-e. Na tim kompozicijama prikazani su zmajevi izduženih glava, vrpčasto oblikovanih savijenih tijela i naglašanih šapa. Pritom su svi životinjski likovi upleteni u vitice.

⁴⁵ Vinski, Z. 1977.-78., 156-157.

Daljnju zanimljivu analogiju s prikazom karakterističnih zmajeva s rošćićima na glavama susrećemo na lijepom srebrnom peharu s otoka Fejø u Danskoj, na koji se svojedobno osvrnuo Vinski, pa ne donosimo njegov prikaz.⁴⁶ Srebrni pehar kojem je pripadalo prvotno još pet manjih primjeraka srebrnih pehara otkriven je 1972. prigodom poljodjelskih radova. Pehar je vjerojatno u 8. stoljeću korišten za liturgijske svrhe u zapadnoj ili srednjoj Europi.⁴⁷ U trima vodorav-

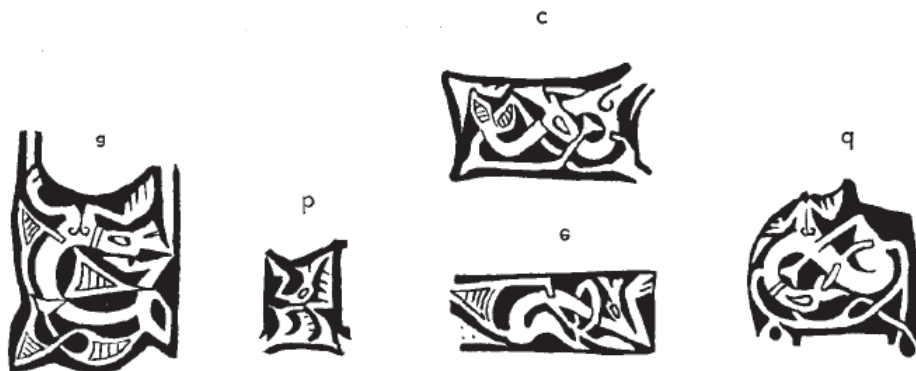

Slika 7. Detalji s prikazima zmajeva na kaležu bavarskog vojvode Tassila III. (prema Bierbrauer, 1988., 335, sl. 224, 1-9).

nim ornamentalnim zonama ističe se šest polja sa stiliziranim životinjama i biljnim motivima, koje su sukladne životinjskoj ornamentici u anglo-kontinentalnom stilu kao na poznatom Tasilovu kaležu iz Kremsmünstera, dakle potkraj 8.

⁴⁶ Vinski, Z. 1977-78., 150, tab. IV, 1a, 1b, bilj. 32 (usporedna literatura).

⁴⁷ Wamers, E. (1991.), *Pyxides imaginatae – Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher*, u: *Germania* 69, 97-152.

Slika 8. Gornji Vrbljani, kompozicije inzularnog životinjskog stila s ranokarolinškog pojasnog jezičca (prema Vinski, 1977.-78.: sl. 1a-e)

stoljeća. Među zvjerolikim motivima dominiraju prikazi zmajeva isprepletenih tijela s karakterističnim roščićem na glavi. Velika važnost anglosaksonske umjetnosti mora se promatrati u svjetlu kršćanske misije na kontinentu.⁴⁸

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nakon što smo dosad iznijeli temeljne podatke o izuzetno zanimljivom nalazu ulomka stupića s prikazom zmaja s arheološkog nalazišta na položaju *Crkvine*, gdje je daleke 1886. godine, pri rađanju hrvatske arheologije ranog srednjovjekovlja, otkrivena predromanička crkva sv. Marije u selu Biskupija, nastojat ćemo u nastavku pružiti neke od odgovora na pitanja koja smo si postavili u uvodnom dijelu rada. Stoga krenimo tim redoslijedom. Prigodom prvog objavljivanja Frano Radić, ponavljamo to još jednom, obavijestio nas je da je kameni ulomak stupića otkriven „... u sgradama, koje su uz baziliku“. Vjerojatno je riječ o objektima, koji su tvorili kompleks samostana redovničke zajednice i bili smješteni uz sjeverni zid tlorisa crkve sv. Marije i tzv. „dinastičkog mauzoleja“. Doista, uvjerljivom se čini pretpostavka o zajednici redovnika koji su se skrbili o spomenutom mauzoleju. Jesu li to bili misionari koji su u blizini sjedišta pr-

⁴⁸ Jensen, Anna-Elisabeth (2003.), *Dänen in Lübeck 1203 – 2003 / Danskere i Lübeck*, Herausgegeben für die Hansestadt LÜBECK von Manfred Gläser und Doris Mührenberg. Lübeck, 2003., 145-146; Katalog: 4-Silberbecher von Fejø. – Svih pet pehara predstavljaju servis, pri čemu je veliki pehar (visina 9,7 cm; promjer 10,8 cm; pohranjen u Nacionalnom muzeju u Kopenhagenu, inv. br. C 1458) korišten za nalijevanje, a manji za piće, vjerojatno u posebnim prigodama jakog, slatkog, vina (*Bjórr*).

vih naraštaja pripadnika gentilnih odličnika, koji su primili kršćanstvo, dobili skromni smještaj te su iz takvog središta na svršetku 8. st. širili svoju djelatnost u udaljenijem prostoru? Kameni stupić po svojoj bi funkciji, ali prije svega po slikopisnoj poruci o besmrtnosti i samoobnavljanju života, kao simbola pobijeđenog poganstva, bio dijelom nekog objekta duhovnog sadržaja unutar tako zamišljene prvotne jezgre samostanskog kompleksa, koji je kao i crkva sv. Marije tijekom vremena doživio određene redakcije. Je li moguće da je, s obzirom na narav poruke koju nam odašilje Zmaj s pleterom, tj. mitski Oürobórus s *Crkvine*, takav stupić ili možda polustupić bio dijelom oltarne pregrade unutar omanjeg prostora svetišta prvotnog oratorija? Napominjemo da preostali elementi kamene plastike s *Crkvine*, koji su pronađeni tijekom početka njezina istraživanja, a vjerojatno bi mogli pripadati razdoblju u kojem je nastao stupić, nisu još uvijek vrednovani i obrađeni. Na tu je činjenicu s pravom nedavno upozoreno.⁴⁹ Pritom je s punim pravom naglašena i vrlo važna činjenica o postojanju skupine grobnih cjelina s dragocjenim inventarom, koja se izdvaja polaganjem pokojnika u drvene ljesove, a koju bi se moglo datirati potkraj 8. st.⁵⁰ Pažnje je vrijedna ta skupina grobova označenih u stručnoj literaturi arapskim brojkama 1 – 10, koja je datirana u vrijeme potkraj 8. ili početkom 9. st.⁵¹ Postojanje te ranije skupine grobnih cjelina odličnika sugerira postojanje sakralnog objekta, ali i vjerojatnog dvora (*curtis*), odnosno naselja u blizini kojeg je mogla biti i prvotna jezgra re-dovničke zajednice.

Naša dosadašnja analiza biskupijskog stupića s prikazom zmaja, tj. kako se to u literaturi ponekad navodi – četveronošca, s pripadajućim pleterom, i usporedbe s mogućim analogijama jasno su uputile na prostor u kojem se manifestiraju srodna ostvarenja „inzularne kulturne provincije“, koja je nastala u doba Irca Virgila (Fergala), nadbiskupa Salzburga (749. – 784.) i potom njegova nasljednika Arna. Riječ je o alpskom prostoru, ali i njegovim kulturnim, duhovnim, gospodarskim i inim svezama sa sredozemnim podnebljem, posebice nakon franačkih osvajanja Istre te uspješnih okončanja ratovanja s Avarskim Kaganatom u razdoblju 795. – 803. godine.

Uspješnim okončanjem franačko-avarskog rata Carstvo Karla Velikog dosegnulo je, preko Liburnije i Dinarida, dubine Panonije do Dunava te zaobalje i dio istočnojadranskog priobalja, pretežno bez većeg dijela pripadajućeg arhipelaga. Na golemom novoosvojenom prostoru organiziran je složeni crkveni ustroj s

⁴⁹ Jarak, 2013., 192.

⁵⁰ Jarak, 2013., 192.

⁵¹ Petrincec, M. i Milošević, A. (2000.), Grobni nalazi, u: *Hrvati i Karolinzi*, Dio drugi, Katalog, Split, 2000., 209-219.

moćnim eklezijastičkim središtima u nadbiskupiji Salzburg, odnosno patrijaršiji u Akvileji. Prostor južno od toka rijeke Drave do istočne obale Jadrana pripao je odlukom cara Karla Velikog patrijaršiji Akvileja, koja je ostvarila snažan misionarski utjecaj, posebice prenošenjem kulta franačko-akvilejskih svetaca.⁵² Na franačku misionarsku djelatnost, ponajprije na pokrštavanje, na području hrvatske kneževine od Nina, preko Stare Vrlike, do rijeke Sane (Gornji Vrbljani), po našem dubokom uvjerenju upućuje i unikatni nalaz kamenog stupića s položaja *Crkvina* kraj sv. Marije u selu Biskupija.

Stupić s prikazom zmaja, odnosno – po našem uvjerenju – „zmije koja samu sebe jede“, tj. simboličkog prikaza besmrtnosti ili obračuna kršćanstva s poganstvom, s razlogom susrećemo na strategijski izuzetno važnom položaju u okolici današnjeg Knina, u kojem se ukrštaju prometni pravci sa sjevera iz Panonije preko Dinarida, dolinama rijeka Une, Sane, Krke i Zrmanje, prema istočnojadranskom pročelju. Taj položaj jedna je od ključnih točaka života dugog trajanja, posebice naglašenog tijekom srednjovjekovlja. Razumljivo je stoga da su ga zaposjedali moćni rodovi od doseljavanja Slavena, pa tako i Hrvata tijekom 7. st. Franačka misionarska djelatnost tijekom vladavine cara Karla Velikog uslijedila je primarno na ključnim mjestima u kojima su postojale jezgre s višom razinom života i izraženom potrebom za pokrštavanjem. U takvom povijesnom trenutku, potkraj 8. st. i u prvom desetljeću 9. st., izražena je misionarska djelatnost iz eklezijastičkog središta u Akvileji. Prema našem uvjerenju, kameni stupić s položaja *Crkvina* – sv. Marija u Biskupiji kraj Knina svojom naglašeno visokom kvalitetom klesarske izrade životinjskog lika – zmaja, upletenog u tropruti pleter, jasno nas upućuje na neku od majstorskih radionica u Akvileji ili možda čak u Zadru.

Literatura

1. ANDREWS, J., (2003), *Pogled geografa na irsku povijest*, U: Theodore W. Moody, FRANCIS X. Martin, *Povijest Irske*, [The Course OF Irish History,], Cork, Ireland; Grapa, Zagreb, 2003, 1 – 12.
2. ANIĆ, Vladimir – GOLDSTEIN, Ivo, (1999), *Rječnik stranih riječi*. Novi liber, Zagreb, 1999, 1342.
3. BIANCHI, Carlo Federico (1877), *Zara cristiana I*, 416.
4. BIERBRAUER, Volker, (1988), *Liturgische Gerätschaften aus Baiern und seinen Nachbarregionen in Spätantike und frühen Mittelalter*. Liturgie- und kunstgeschichtliche Aspekte, u *Die Bajuwaren - Von Severin bis Tassilo 488-788*, Katalog izložbe, Rosenheim/Matsee, 1988, 328-341.

⁵² Vinski, Z. 1977-78., 163-164, bilj. 125. i bilj. 128.

5. BOJANOVSKI, Ivo, (1979), Kasnoantički kaštel u Gornjim Vrbljanima na Sani, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 34, Sarajevo, 1979, 105-126.
6. BURGER, Hotimir, (2003), *Čovjek, simbol i prafenomeni. Temeljni horizont Cassirerove filozofije*. Naklada Breza, Zagreb, 2003.
7. DANNHEIMER, Hermann, (1988), Der Becher von Pettstadt, u: *Die Bajuwaren - Von Severin bis Tassilo 488 – 788*. Katalog izložbe, Rosenheim / Mattsee, 1988, 443, R. 112.
8. FUČIĆ, Branko, (2006), Apokalipsa, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 2006, 136.
9. GUNJAČA, Stjepan, (1953), Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950. *Ljetopis JAZU*, 57/1953: 9.
10. GUNJAČA, Stjepan - JELOVINA, Dušan - GRČEVIĆ, Mladen, (1976), *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976.
11. HASELOFF, Günther, (1976/77), Der Silberbecher aus der Regnitz bei Pettstadt. Landkreis Bamberg. *Jahresber. d. Bayer. Bodendenkmalpflege* 17/18, Bamberg, 1976/77, 132 i d.
12. HASELOFF, Günther, (1980), Die frümittelalterlichen Chorschranken-fragmente in Müstair, [Fragments of an early medieval choir screen in Mustair (Grisons, Switzerland)], *Helvetica archaeologica* 11/1980, 21-39.
13. *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, IV. 26.: JAKŠIĆ, Nikola (2000.), 2: Biskupija kraj Knina, Crkvina, 198. i floris crkve sv. Marije na str. 200.
14. IVANČEVIĆ, Radovan, (2006), Ikonografija topografija i topologija, u: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio: Anđelko Badurina, Zagreb, 2006, 36.
15. JARAK, Mirja, (2013), *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromaničke*, Knjiga Mediterana Split, Književni krug, Split, 2013.
16. JENSEN, Anna-Elisabeth, (2003), *Dänen in Lübeck 1203 – 2003 / Danskere i Lübeck*, Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser und Doris Mühlrenberg. Lübeck, 2003, 145-146; Katalog: 4-Silberbecher von Fejø.
17. JÜLICH, Theodor (1999), X.30. Erzengel Michael. Renovatio in Kunst und Wissenschaft, u: 799 – *Kunst un Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*. Band 2. Katalog der Ausstellung Paderborn 1999, 747-748, Kat. X. 30.
18. KARAMAN, Ljubo, (1930), *Iz kolijeveke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crte o starohrvatskim spomenicima*. Zagreb, 1930, 110, sl. 106.
19. LE GOFF, Jacques, (1993), *Srednjovjekovni imaginarij / Eseji, [L'imaginaire medieval essais]*, Ab izdanja Antibarbarus, Zagreb, 1993, 41.
20. MILOŠEVIĆ, Ante. (2000), *Hrvati i Karolinzi. Dio drugi, Katalog: IV. 31. Ulomak stupića, 8/9. stoljeće, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inv. br. 1106, Split, 2000, 205-206.*

21. PETRICIOLI, Ivan, (1960), Fragment sa životinjskim likom iz Biskupije, u: *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960, 63, T.XXIV, 3, bilj. 243 i 244.
22. PETRINEC, Maja - MILOŠEVIĆ, Ante, (2000), Grobni nalazi, u: *Hrvati i Karolinzi*, Dio drugi Katalog, Split, 2000, 209-219.
23. RADIĆ, Frano, (1895), Nekoliko ulomaka lezena, pluteja, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, I, Zagreb, 1895, 165 – 175.
24. VINSKI, Zdenko. (1977-78.): Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji (tab. I–VII) [Frühkarolingische Neufunde in Jugoslawien (Taf. I–XVII)]: 143-208, (Lindau), 149, bilj. 24. *Vjesnik arheološkog muzeja Zagreb*, 3. serija – sv. X-XI, Zagreb, 1977-78.25.
25. WAMERS, Egon (1991), Pyxides imaginatae – Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher, *Germania* 69, 1991, 97-152.
26. WAMERS, Egon, (1999), Insulare Kunst im Reich Karls des Großen. U: 799 – *Kunst und Kultur der Karolingerzeit, Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*. Band 2, Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn, 1999, KAPITEL VII. Angelsächsische Kunst auf dem Kontinent, 452-464.

Elektronički izvori / Online Sources

<http://en.wikipedia.org/wiki/Ouroboros> (13. 6. 2013.)

<http://www.tokenrock.com/explain-Ouroboros-70.html> (13. 6. 2013.)

http://en.wikipedia.org/wiki/Tara_Brooch (28. 5. 2013.).

Popis ilustracija

- Sl. 1. Ulomci sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji (prema Radić 1895., 166).
- Sl. 2. Sv. Marija – *Crkvina* u selu Biskupija kraj Knina. Ulomak stupića s prikazom zmaja. (Prema Milošević 2000., 2, 205, IV. 31).
- Sl. 3. Arhanđel Mihovil u boju sa zmajem na konzularnom diptihu (prema 799 – *Kunst und Kultur*, 1999., 2, X.30).
- Sl. 4. Müstair, plutej oltarne pregrade s motivima inzularne ornamentike. (Prema Haseloff, 1980., 26).
- Sl. 5. Detalj s prikazom zmajeva na tzv. sponi iz Tare. (Prema Wamers, 1999., 459, sl. 8a).
- Sl. 6. Detalj s prikazom isprepletenih zmajeva s roščićima na glavama. Stariji poklopac knjige iz Lindaua (prema Wamers, 1999., 339, sl. 229).
- Sl. 7. Detalji s prikazima zmajeva na kaležu bavarskog vojvode Tassila III. (prema Bierbrauer, 1988., 335, Abb. 224, 1-9).
- Sl. 8. Gornji Vrbljani, kompozicije inzularnog životinjskog stila s ranokarolinškog pojasnog jezičca (prema Vinski 1977.-78., sl. 1a-e)

On a Pre-Romanesque Fragment with an Animal Figure from Biskupija near Knin

A Tribute to the Possible Influence of Insular Art

Summary

The author presents his personal understanding and a possible interpretation of a specific example of Pre-Romanesque stone sculpture discovered in 1891, at the break of dawn of Croatian early mediaeval archaeology, on the site of the church of St. Mary in Biskupija near Knin. The paper intends to offer comparison with partially similar finds discovered in a wider European area, particularly in the Alpine region. Based on such comparison, and respecting both the stylistic features and the similarities, the author has recognised possible indications of symbolics, which he intends to associate with the Tassilo Chalice style. Thereby, as well as by the analysis of the ornaments, i.e. the three-strand pattern combined with the mythical dragon figure, the author gives a hint to a presentation of the permanent battle between good and evil. The author further holds that this unique find should be dated to the late 8th or the early 9th century at the latest, and associated with the influence of the insular artistic province located in the Alpine region with Mediterranean influences – Aquileia in particular – from which evangelisation penetrated into the area of the Eastern Adriatic hinterland.

Keywords: church of St. Mary in Biskupija; Early Middle Ages; stone sculpture; Tassilo Chalice style; Aquileia; battle between good and evil; Frankish missionary activity; rule of Charles the Great; Paulin II.